

'פשר' משנת תרכ"ב על חלוקת כספי קהילות מערב-אירופה

צבי קרגילה

לנשמת חמי, זאב בן יעקב (פליוב) ז"ל, מבוני הארץ

עניינו של המאמר ב'פשר' (הסדר) משנת תרכ"ב.¹ 'פשר' זה הסדיר את חלוקת כספי התמיכה, שנאספו בקהילות מערב-אירופה לטובת היישוב היהודי בארץ-ישראל (להלן: היישוב). בספרות המחקר נזכר 'פשר' זה אך בקצרה.² לא נבחנה ההתדיינות סביבו ולא צוינו פרטים מסעיפיו. מטרת מאמר זה להשלים חסר בסוגיה זו. כמורכב ננסה להעריך כאן את יחסי הגומלין בין קהילות מערב-אירופה לבין היישוב, ואת מערכת היחסים הפנימית בין הכוללים ביישוב במחצית המאה הי"ט.

התמיכה הכספית של קהילות חוץ-לארץ ביישוב, ובכינויה השגור בספרות המחקר – ה'חלוקה', היתה מן הנושאים העיקריים שאיפיינו את יחסי הגומלין בין היישוב לבין קהילות חוץ-לארץ.³ היקפם הניכר של כספי ה'חלוקה', ומנגד – מצוקתו הכלכלית של היישוב, עוררו מעת לעת מחלוקות, שנסתיימו ב'פשר' מוסכם על חלוקת הכספים.

חלוקת כספי התמיכה שנאספו בקהילות מערב-אירופה הפכה סוגיה, שעוררה, בעיקר במהלך המאה הי"ט, פולמוסים קשים, הן משום שחלקן בתרומות לארץ-ישראל היה ניכר יותר מקהילות אחרות, והן משום ששיטת החלוקה של כספים אלה היתה כללית, דהיינו חלוקה בין כל הכוללים ביישוב. בכך היא נבדלה מן השיטה המקובלת, שקבעה את חלוקת הכספים על סמך זיקת מוצא טריטוריאלית ועדתית. שיטת החלוקה בקהילות מערב-אירופה נתגבשה על-ידי ארגון הפקידים והאמרכלים מאמשטרדם (להלן: פקוא"מ). ארגון זה ריכז סביבו את מערך התמיכה באותן קהילות.⁴ בשנות העשרים של המאה הי"ט הציע ארגון הפקוא"מ דרכים לחלוקת הכספים, שנאספו בקהילות מערב-אירופה, בין הכוללים ביישוב. ב'פשרים' שנחתמו באותן שנים⁵ נקבע כמה יקבלו כוללי הספרדים והאשכנזים.

1. המאמר מתבסס על פנקס איגרות הפקידים והאמרכלים באמשטרדם, כתב-יד מס' 8001 בספריית יד יצחק בן-צבי בירושלים. מתוך כתב-היד הוצאו לאור איגרות מן השנים תקפ"ו – תקפ"ט. ראה: "ריבלין וב' ריבלין, איגרות הפקידים והאמרכלים מאמשטרדם, א"ג, ירושלים תשכ"ה-תשל"ט.
2. השווה: מ' אליאב, אהבת ציון ואנשי הו"ד, תל-אביב תשל"א, עמ' 246-247.
3. מ' רוטשילד, החלוקה, ירושלים תשכ"ט; א' יערי, שלוחי ארץ-ישראל, ירושלים תשי"א.
4. על הפקוא"מ ראה: י' מכמן, 'התהוות המוסד "פקידי ואמרכלי ערי הקודש" באמשטרדם', קתדרה, 27 (תשמ"ג), עמ' 69-84. על שיטת החלוקה ראה מבואו של י' ברטל בתוך: ריבלין, שם, (לעיל, הערה 1), עמ' יא"ח.
5. ראה: מ' בניהו, 'קונטרס על חלוקת כספי ארץ ישראל', סורא, א (תשי"ד), עמ' 103-155; א"מ הברמן, 'פשרה' בין שני שלוחי צפת באמשטרדם, ספונות, ז (תשכ"ג), עמ' רנה-רסו; ב"צ גת, היישוב היהודי בארץ ישראל בשנות הת"ר-תרמ"א, ירושלים תשכ"ד, עמ' 95.

בשנת תקפ"ט נחתם 'פשר' נוסף, ובו הוסדרה חלוקת הכספים בין האשכנזים,⁶ דהיינו בין כוללי החסידים והפרושים. באחד מסעיפיו של ה'פשר' נקבע חלקם של יחידים שעלו ובאו לארץ-ישראל ונצטרפו לכוללים האשכנזים. יחידים אלה ובעיקר יוצאי הולנד וגרמניה (להלן – הו"ד) שביניהם, טענו כעבור זמן שהכוללים מקפחים חלקם בחלוקה. טענה זו אינה מצביעה בהכרח, שהערעור על ה'פשר' היה עקרוני, אלא על התעלמות הכוללים ממילוי חלקם. טענות אלה קיבלו גוון שונה כאשר התגבש בארץ-ישראל, במחצית שנות השלושים, חוג של יוצאי הו"ד. אז, לא רק שהוחרפו טענות הקיפוח, אלא ניכרת גם הנטייה להבליט את הצד הקולקטיבי בהתארגנותם. חוג זה טען, ש'פשר' תקפ"ט לא הניח קיומה של קבוצת יוצאי הו"ד כגורם פעיל בקביעת שיעורי החלוקה היחסיים. מכאן דרישתם העקרונית לקבלת חלק מכספים אלה.

ראשי הפקוא"מ העדיפו לשמור על האיזון העדין, שהושג, בדי-עמל ב'פשר' תקפ"ט. הם חששו, שהפרתו תעורר מחלוקת מחדש. משום כך ביקשו להגיע להסדרים מוסכמים על חלקם של יוצאי הו"ד כבודדים. לחצם של יוצאי הו"ד על ארגון הפקוא"מ נמשך, בין היתר, באמצעות שדולה רבת השפעה של רבנים בקהילות גרמניה. לחץ זה הביא בעקבותיו לניסוח 'פשר' נוסף בשנת תר"י.⁷

סעיף ז' ב'פשר' קבע את תוקפו לעשר שנים. עוד נקבע, שהבסיס לחלוקת הכספים בין הכוללים יישמר עד תקרת הכנסה של 10,000 פלורין הולנדי, אך הסכומים שייאספו מעבר לכך יתחלקו בין כולל הו"ד לבין כולל הספרדים בירושלים.

במובן מסוים לא היה כאן ערעור על כך שכוללים נוספים זכאים לקבל מכספי החלוקה שנאספו בקהילות מערב-אירופה. ועוד, בנתוני הזמן קיים היה קושי להעריך את סכום היתר, שיפורש לטובת יוצאי הו"ד והספרדים בירושלים. בתנאים אלה נתאפשרה הסכמה, אפילו מסויגת, מצד אלה העלולים לטעון שה'פשר' יקפח את חלקם. אף ייתכן, שהפקוא"מ העריכו, לאור רמת פעילות מערכת האיסוף שבראשה עמדו, כי לא ייווצר פער, שיפר באורח משמעותי את ההכנסות בין הכוללים השונים. אלא שהערכות אלה נמצאו כבלתי נכונות בשל מספר גורמים: ראשית, מלחמת קרים (1854-1856) יצרה מציאות חדשה, שלפיה נמצאו כוללים רבים במצוקה כספית כבדה.⁸ נטל המלחמה ניכר גם בקהילות מזרח-אירופה והאימפריה העות'מאנית, ועובדה זו השפיעה לא רק על צמצום ההכנסות לחלוקה, אלא גם העברתן לארץ-ישראל נשתבשה בשל הדרכים החסומות.

בנסיבות אלה הובלט משקלן של קהילות מערב-אירופה. חלקן היחסי בתמיכה הכספית נעשה משמעותי יותר. ואמנם פנקסי הפקוא"מ מצביעים על עלייה קבועה בהיקף התרומות וההכנסות. כלומר, מערכת האיסוף, שפעלה במערב-אירופה, במהלך אותן שנים, הוכיחה

6. נוסח ה'פשר' ראה: הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים, IL/107.

7. על 'פשר' זה ראה: פ' גרייבסקי, זכרון לחובבים הראשונים, חוב' יז"ח, ירושלים תרפ"ח; אליאב, שם, (לעיל הערה 2), עמ' 24.

8. ראה: ג' פין, עתות סופה, ב, ירושלים תש"מ, פרק 28; מ' ולנשטיין, 'כת"י גאסטר 975: תזכיר כולל הספרדים בירושלים משנת תרט"ו', ציון, מג (תשל"ח), עמ' 75-96; י' ברטל, 'בירורים בשולי תזכיר כולל הספרדים משנת תרט"ו, ציון, מג (תשל"ח), עמ' 97-118.

את יכולתה להעמיק ולהרחיב את פעולת איסוף הכספים. במצב זה החל מסתמן פער משמעותי לטובת חלקם של כוללי הו"ד והספרדים בירושלים. מכיוון שכך, מובן מאלינו, שהכוללים יגלו רגישות רבה כלפי כספים אלה. מי כדי לשמור על חלקו ומי כדי להשיג מהם יותר.

המגעים הראשונים לקביעת ה'פשר'

בקיץ שנת תרי"ט, לקראת מועד סיום תוקפו של 'פשר' תר"י, החלו ראשי הפקוא"מ לפעול להשגת 'פשר', שיסדיר מחדש את חלוקת כספי התמיכה ביישוב. ראשי הארגון התכוונו לפעול הפעם מהר, ככל שניתן, וזאת מכמה טעמים. הסדרי החלוקה יאפשרו לימוד תורה באופן סדיר ויתרמו גם ליציבות היחסים הפנימיים ביישוב. שני עניינים אלה יסיפו לתקינותה ולאמינותה של מערכת איסוף הכספים שבראשה עמדו, מאחר שזו נפגעה כתוצאה מביקורת, שהוטחה כלפיה, הן מצד גורמים שונים בקהילות והן מצד כמה חוגים ביישוב.

הפקוא"מ ניסו לשמור בידיהם את היוזמה, ועל-כן ביקשו למנוע התדיינות ממושכת. הם יזמו מגעים ראשונים דווקא עם רבנים מראשי הקהילות במדינות גרמניה כדי לגבש חזית בעלת השפעה. הבולטים מבין אותם רבנים היו ר' יצחק הלוי מוירצבורג ור' אליעזר דוב אטטענזאססער מהיכבורג. שני אלה נטלו גם חלק פעיל בקביעת 'פשר' שנת תר"י. הפקוא"מ קיוו, שחזית זו תתמוך במהלכי הארגון ותשפיע בכיוון זה גם על הכוללים ביישוב. אם לא בדרך של הסכמה הדדית בין ראשיו, אזי בויתורים מאולצים מצדם, כאשר יווכחו לדעת, שנמנעה מהם אפשרות להפעיל לחצים באמצעות ראשי קהילות ורבנים במערב-אירופה.

האם ניסו ראשי הארגון להכתיב ליישוב את תנאי ה'פשר' מלכתחילה? יש יסוד להנחת שמחשבות כאלה התרוצצו בקרבם, אלא שנסיונם זה נדחה לפי שעה.

באיגרת לכולל הספרדים בירושלים מציינים ראשי הפקוא"מ, שבזמן הכנותיהם ל'פשר' החדש עם רבנים מקהילות גרמניה ורואי החשבון של הארגון נודע להם כי "כבר בא גם להם מכתב מרומכ"ת [= מרום מעלת כבוד תורתם] נ"י אודות הדבר הזה בדמות המכתב אשר הערכתם לנו."⁹ מסתבר אפוא, שכולל הספרדים הציע אף הוא את דבריו בפני הרבנים. אפשר שהשגותיו בעניין ה'פשר' הביאו את הרבנים להרהור נוסף. התפתחות זו עיכבה לפי שעה את יוזמת הפקוא"מ. אלה מצאו עצמם בדין ודברים עם ראשי הכוללים ביישוב. הפקוא"מ הציעו לכוללים להעלות בכתב את הסתייגותם מסעיפי 'פשר' שנת תר"י כדי לדון בהן בעת שיגובשו תנאי ה'פשר' החדש.¹⁰

9. פקוא"מ לכולל ספרדים בירושלים, ג' אב תרי"ט.

10. פקוא"מ לכולל פרושים, ג' אב תרי"ט. כמו כן נשאלו הכוללים על מקורות הכנסותיהם כפי שביקשו זאת רבני הקהילות. אלא שעל כך לא השיבו הכוללים. ראה לעניין זה פקוא"מ לר' יצחק דוב הלוי בוירצבורג, כ"ד טבת תר"ך.

תגובות כמה מן הכוללים מלמדות על תחושת קיפוח עמוקה ועל יחס מסויג, שהפגינו כלפי הפקוא"מ. כך למשל טענו ראשי החסידים, שכוללי האשכנזים מקופחים בחלקם לעומת הספרדים.¹¹ ובנוגע ל'פשר' שנת תר"י הרי הספרדים קיבלו את עודף ההכנסה שלא ביושר.

פעילים יותר היו כוללי הפרושים והספרדים בירושלים. אלה ואלה ביקשו להעלות את טענותיהם ישירות באמצעות שליחים.¹² שליח כולל הפרושים היה ר' שמואל סלאנט,¹³ שנפגש עם ראשי הפקוא"מ,¹⁴ והעלה בפניהם רעיונות ביחס ל'פשר'. עיקרם להעביר את מחצית העודף שזכו להם הספרדים לידי כולל הפרושים. רעיון זה נדחה על-ידי הפקוא"מ.¹⁵

גם כולל הספרדים בירושלים הוציא, בעקבות הפרושים, שליח,¹⁶ מחשש שיישמטו מידו כמה יתרונות כספיים.

ראשי הארגון היו מודעים לטענות, שהעלו ראשי הכוללים, אך הם לא נטו להיכנס יתר על המידה לזוויכות על גופם של דברים. הם בחרו להדגיש 'שלא ברצוננו הוכרחנו להסכים'.¹⁷

נוסח כזה מצביע בעקיפין על גורמים אחרים, שבהם ניתן לתלות את הליקויים, שנקבעו ב'פשר' שנת תר"י, והיה מכוון מצד אחד להקהות את חריפות טענות היישוב כלפיהם, ומאידך, להקנות לארגון יתרון טקטי ומוסרי כאחד, שיקל עליהם את השגת ה'פשר'.

11. פקוא"מ לר' יצחק נפתלי הירץ בערנשטיין, לבוב, ה' מרחשוון תר"ך.
12. פקוא"מ לכולל פרושים, כ"ח תשרי תר"ך. ראשי הכולל טענו ש'פשר' תר"י לא נעשה בפניהם, ראה לעיל, הערה 10.
13. פקוא"מ לכולל פרושים, כ"ג טבת תר"ך. והשווה לענין זה יערי, שם (לעיל, הערה 3), עמ' 791.
14. שם. סלאנט שב מלונדון לאמסטרדם במחצית טבת ונפגש עם הפקוא"מ, 'זהשתעשענו אתו פה', אחר-כך פנה לקהילות אלטונא, היכבורג, וירצבורג ופפד"מ – 'אחרי כן כנראה ישוב אלינו ונדע מאתו כלל הדברים אשר יעברו בינו לבין רבני אשכנז'.
15. שם. בהנמקותיהם לדחיית הצעתו של סלאנט טענו הפקוא"מ, שההצעה אינה מעשית ואינה פותרת דבר, מכיון שהיא תצדיק תגובה של כוללים אחרים כנגדם, כשם שהפרושים עצמם הגיבו. בכל זאת תמכו ראשי הפקוא"מ בפגישותיו של סלאנט עם הרבנים משום שהיה זה אמצעי יעיל ללחוף עליהם, שיאותו להסכים לגרוע מחלקם של הספרדים כפי שנקבע ב'פשר' תר"י. עניין זה בחרו להדגיש באיגרתם לוירצבורג מיום כ"ד טבת תר"ך 'כי בכל המדינות אשר לכוללים הספרדים השער סגור בעד אשכנזים וגם הכוללים הספרדים אינם נותנים להם מאומה ולמה יגרעו המה האשכנזים אשר יקבלו הספרדים ממדינות אשכנז חלק גדול [...] וזה כשלש עשרה שנה החלו יושבי ערי המערב למאן בדבר לתת לאשכנזים'. בהמשך הדברים הוסיפו הפקוא"מ, שאם בעבר הועילה התערבותם לטובת אשכנזים בקהילות המערב [צפון אפריקה], הרי כעת, גם איגרת מליצה, שהם צרפו לטובת שליח כולל פרושים באותן קהילות, ר' אורי שבתי [שיצא בפרק הזמן הנדון], לא הועילה.
16. ראה לעיל, הערה 12, פקוא"מ לטריעסטא, י"ט אייר תר"ך. שתי איגרות נשלחו. האחת ל"שלוחי ציבור קדוש מכ' [ולל] הספרדים הי"ץ בתוככי ירושלם" והשנייה לר' דוד ארא הכהן, משגיח ד' ארצות החיים בטרייסט. ראשי הארגון ביקשו לדעת על מגמות השליחים ולהעמידם על כך שנוסח ה'פשר' החדש יובא בקרוב לדפוס. כל זאת כדי למנוע מהם או מקצתם להגיע לאמסטרדם.
17. ראה לעיל, הערה 11.

החדש.¹⁸ ואמנם, כעבור זמן קצר הציעו ראשי הפקוא”מ בפני רבה של קהילת וירצבורג כמה מסעיפי ה’פשר’ החדש.¹⁹

א, כל הנשאר מהנדבות אשר תעלנה מצודתנו אחרי נכוי כל ההוצאות שנה שנה לשם ארץ-ישראל סתם, עד מלאת עשרת אלפים זהובים מעות מדינתנו, יזכו בו כל הכוללים הי”ו שבארבעת [!] ערי הקדש ת”ו גם יחד להיחלק כסדר חלוקת הסך עד כה, יעיין בקונטרס אות אמת.

ב, כל מה שתעלה ההכנסה שנה בשנה יתר על הסך עשרת אלפים זהובים מעות מדינתנו יזכו אנשי הו”ד הי”ו אשר באה”ק [= בארץ הקודש] ת”ו במחציתו האחת.

ג, המחצה האחרת מכל מה שתעלה ההכנסה שנה שנה יתר על הסך עשרת אלפים זהובים כנוזר, יזכו בו כל הכוללים בארבעת [!] ערי הקדש ת”ו גם יחד. חוץ אנשי הו”ד אשר כבר זכו במחצית האחת כולה ומה שיעלה החצי השני מעט אם רב יחלק במאה ושמונה וששים חלקים בין כל הכוללים ספרדים ואשכנזים באה”ק חוץ אנשי הו”ד הי”ו.

ראשי הארגון הבהירו, שבנוסח המוצע יש למעשה הסכמה מצד הכוללים על אופן החלוקה, ביחס לחלק הקבוע מן הסכום. על החלק העודף, שעליו נסבה המחלוקת בין הכוללים ימצא כל כולל מקצת [ההדגשה במקור] מבוקשו.²⁰ עניין לעצמו הוא חלקו של כולל הו”ד. ההדגשה היא שלא יצא נפסד.²¹ ראשי הארגון היו ערים למעמדו המיוחד של כולל זה, ולא פחות מכך לעקבותיו של המאבק הציבורי, שכולל זה ניהל נגדם, תוך גיבוי של אותם רבנים, מאבק שהוביל, כאמור ל’פשר’ תר”י, ואשר על כמה מסעיפיו השיגו ראשי הארגון. הפקוא”מ הצביעו על זכויותיהם של אנשי הו”ד כדי לספק את הרבנים ‘בין לבב רומכ”ת [= רום מעלת כבוד תורתו] נ”י אשר לא יפסידו אנשי הו”ד ח”ו [= חס ושלום] מאומה והזכות אשר להם כזאת יזכו בו גם על העתיד באין מחסור.²²

עמדת רבני הקהילות ביחס לטיוטת ה’פשר’

יש להדגיש, שתנאי ה’פשר’ במלואו לא נוסחו עדיין. ההבהרות שראשי הארגון בחרו להציג, התייחסו לעניינים המרכזיים, אבל אין-ספק, שהן נועדו לרמוז, שהפקוא”מ אינם מבקשים לשנות מהותית מהכרעותיהם של הרבנים בעת שנקבע ‘פשר’ תר”י. בדרך זו ניסו ראשי הארגון להקל על התלבטות הרבנים ולמנוע ספק בתמיכתם בטיטת ה’פשר’.

18. עמדה זו כוונה גם כלפי הרבנים, שעמם היו חלוקים בדבר הצורך לפנות ליישוב. באיגרת לוירצבורג, מיום כ”ד טבת תר”ך, הם מדגישים ‘שלא זזנו מדברי קודשו זיז כלשהוא’. הדברים נאמרים ביחס לשאלה, שהופנתה מטעם הרבנים לראשי הכוללים בעניין המקורות הכספיים. מידע זה היה אמור להקל על ניסוח ה’פשר’.

19. פקוא”מ לק’ היכבורג; לק’ וירצבורג, ט’ אייר תר”ך.

20. שם.

21. שם.

22. שם.

תמיכה זו היתה עשויה, להערכת ראשי הפקוא"מ, לסלול את הדרך להסכמת היישוב.²³ כדי לשבר את אוזנם של הרבנים הם הוסיפו בדבריהם, שאם הרבנים יסכימו לנוסח המובא, ימנעו מעצמם טלטולי הדרך, וקשה שבעתיים – טרחת שלוחי הספרדים והפרושים, שיבואו בשעריהם 'לבטלו מעבודתו עבודה תמה בארבע אמות של הלכה'.²⁴ ראשי הארגון המתינו לתשובת הרבנים על טיוטת ה'פשר'.²⁵ אלא שבין הצדדים נתגלעו פערים בשני עניינים. האחד – שאלת התמיכה הציבורית שתינתן ל'פשר'. הפקוא"מ לא דחו על הסף את הצעת הרבנים, שלפיה יאשררו את ה'פשר' רבנים נוספים בקהילות גרמניה. הם אף נקבו בשמו של ר' יעקב עטלינגען, אב"ד קהילת אלטונא, אלא שהסתייגו מכך, שהפנייה תצא מהם. באופן זה ניסו להוציא את העוקץ מן הרעיון, בהנחה, שהרבנים לא יתפנו לכך. ובעניין שני, הפקוא"מ התנגדו לרעיון, שגבאי ארץ-ישראל בקהילות יצרפו את חתימתם על ה'פשר'. בנימוק, שמערכת האיסוף של הארגון בחרה בגבאים משלה, ואלה בקיאים בפרטי היחסים הכלכליים ביישוב.

מה משמעות הדברים מנקודת ראותם של הפקוא"מ? ראשי הארגון הניחו, שהרחבת התמיכה הציבורית, כמוצע, תביא להשהיה נוספת ומיותרת, ותשבש את הסיכוי להשיג מהר 'פשר' חדש. ועוד, פסק הזמן שייווצר יזמין לחץ מצד היישוב, שבלאו-הכי לא נזכר כאן, אך כמה מנציגיו היו נוכחים בסביבה. יש להוסיף, שהפקוא"מ חששו גם לשמוט מידיהם את מוקד ההשפעה. ריבוי חותמים ובכללם גבאי הקהילות היה עלול לצמצם את השפעתם. גישה זו ניכרת עוד יותר בהצעתם החלופית לר' יצחק דוב הלוי בוירצבורג. לפיה 'יבואו רומכת[רום מעלת כבוד תורתם] ורעיו הטובים והצדיקים הרבנים, היושבים בקדש על מדין, על החתום... ואז נצרך דעתנו הקלושה לדעתם'.²⁶ כלומר, האשרור והחתימה ייעשו במסגרת מצומצמת בהרבה. את ה'פשר' החתום 'נשלחו לרבני ממוני כל הכוללים שבארץ הקדושה תוב"ב, וכה יהיו דברינו, אשר נאמר אז עם הפשר, הא לכם מורינו ורבותינו פשר חדש על זמן עשר שנים, אשר ירינו אבן פנתה על יסוד הצדק והיושר לפי ראות עיני בשר לנו'.²⁷ לאמר, חתימת ממוני הכוללים תהלום את הדרישה

23. שם. ראשי הפקוא"מ מציינים, שהצעת ה'פשר' היא חלקית, ויש להוסיף עליה סעיפים, הנוגעים למניעת ביאת שליחים מארץ ישראל וסדר השילוח. יחד עם זאת הסעיפים שהוצגו הם, כדבריהם, 'גוף הפשר'.

24. שם. במקביל פנו ראשי הפקוא"מ לשליח כולל הספרדים והעמידוהו על-כך, שה'פשר' כמעט מוגמר ומוסכם על דעת הרבנים. ראה לעיל, הערה 16.

25. פקוא"מ לק' וירצבורג, כ"ח אייר תר"ך. הרבנים העידו על ההפסד שנגרם לכולל הספרדים, אך ראשי הפקוא"מ הבהירו, שסך כל ההכנסה לספרדים עולה, אחרי-כך, על הכנסת כולל הפרושים. על כן אין חשש, שיופר היתרון, שנקבע בחלוקת 168 שיערים, שנקבעו ב'פשר' תקפ"ג. כמו כן ביקשו הרבנים הבהרות ביחס לחלקם של ירשי אליעזר ברגמן. גם כאן טרחו הפקוא"מ להדגיש, שחלק זה יובטח בדרך של זיכוי יורשיו בסך 1000 גרוש, שיהיה בתורת קדימה מחלקו של כולל הו"ד במחצית העודף מן ההכנסה הכללית. ראשי הארגון הציעו, שנוסח ה'פשר' יובא גם לעיונו של יעקב עטלינגען; אב"ד ק' אלטונא. ראה: פקוא"מ לוירצבורג, כ"א סיון תר"ך.

26. שם.

27. שם.

לתמיכה ציבורית. אך האם נעלם מעיני הפקוא"מ, שחתימת הממונים הופכת למאולצת? אתמהה היא. אם קיוו ראשי הארגון, שעמדתם זו תתקבל, נכונה להם אכזבה. במחלוקת שביחס להיקפה של התמיכה הציבורית נאלצו לקבל את עמדת הרבנים. שליח הארגון פעל כמחצית השנה ברחבי הקהילות, והביא את עניין ה'פשר' לידיעת ראשיהן.²⁸ עתה נותרה תלויה ועומדת השאלה, כיצד להציע את ה'פשר' בפני היישוב.

הרבנים גרסו, שיש להשיג הסכמה על ה'פשר' מצד היישוב בטרם תינתן לו גושפנקא סופית. היות וראשי הכוללים לא היו שותפים בניסוחו, ביקשו הרבנים 'לשלוח העתק בכתב מהפשר ההוא לכל הכוללים... ולכתוב להם בנא, לשון בקשה, שישימו אל לבם גודל הטורח אשר טרחנו לפשר בינותם, ויסכימו על כל האמור שם למען כבוד הרבנים'.²⁹ רכות לשון היתה לדעתם, אמצעי להשיג את הסכמת ממוני הכוללים. לא כך ראשי הפקוא"מ. הללו חששו, שכל פנייה מסוג זה תפתח את הדלת לתביעות חדשות, 'כח הפשר עדיין תלוי באויר', ומכאן תיקצר הדרך לביטולו. משום כך ביכרו לקבוע עובדות מוצקות יותר. 'תחילה וראש קבענו הפשר החדש בדפוס ובתנאי קודם למעשה עם המדפיס, שידפיס בעדנו הפעם רק כחמשה ועשרים עקסעמפלארן ולא יותר, ויניח מלאכת הדפוס קבועה כמו שהיא עד מלאכת שלושה ירחים, ובתוך העת ההיא הרשות נתונה לנו להוסיף או לגרוע ממנו ולשנותו'.³⁰ מירווח הזמן שהוצע היה קצר במתכוון. הוא נועד להכתיב לכוללים, במקרה קיצוני, פשרה מוסכמת. יתרה מזאת, ראשי הארגון ציינו, במאמץ של שכנוע, שהפשר המודפס יועבר בשלב זה רק ליישוב. בדרך זו רצו להפעיל לחץ ישיר על היישוב, ובעקיפין לדחוק ברבנים, שייאותו לפרסמו גם בקהילות, דבר שהאחרונים נמלכו בו עדיין.

תגובת הכוללים לטיוטת ה'פשר'

משהעבירו הפקוא"מ את נוסח ה'פשר' לידיעת ראשי הכוללים,³¹ נתקלו בהתנגדות חריפה. כולל הספרדים בירושלים ראה עצמו נפגע מכך. היתרונות הכספיים, שזכה להם ב'פשר' הקודם, נגרעו ממנו, ועל כן החליט להשיב מלחמה שערה. משנחסמה דרך שליח הכולל שלהם, בקשו להסתייע ביוצאי הו"ד כדי להביא את טענותיהם. איגרות, שנכתבו בעזרת יהוסף שוורץ, נשלחו לחוץ-לארץ, ובהן הוצג ה'פשר' כ'חמס הנעשה להם זה זמן חדש'.³² גם תשובת מרבית הכוללים האחרים נתעכבה מעבר לטווח הזמן שהפקוא"מ העריכו, דבר המלמד על ההתלבטות והחששות, שמא יוסיפו או יגרעו ממנו דבר.³³ ייתכן,

28. פקוא"מ לק' וירצבורג, ו' אלול תר"ך.

29. שם. ייתכן, שעמדה זו הושפעה מפעולתו של סלאנט. זה חזר לאמסטרדם ושם הסתבר לראשי האירגון, שהשליח טען, כי מגמות הפקוא"מ ביחס ל'פשר' לא תהיינה מועילות. ראה: פקוא"מ לוירצבורג, י"ז בתמוז תר"ך.

30. שם.

31. פקוא"מ לכולל הספרדים בירושלים, י"ב אלול תר"ך; לכולל פרושים, י"ב אלול תר"ך; הפקוא"מ הבהירו לכל כולל בנפרד, שטובתו היא שעמדה לנגד עיניהם.

32. פקוא"מ לר' חיים שוורץ בק' הירבען, ג' כסליו תרכ"א. הפקוא"מ ביקשו, שירסן את אחיו בירושלים, ר' יהוסף שוורץ, לכל יסייע בידי כולל הספרדים.

33. פקוא"מ לר' שמואל סלאנט, ח' כסליו תרכ"א. הם מדגישים שהבאת ה'פשר' לדפוס נועדה

שהפקוא"מ סברו, שהשהייה זו מכוונת ונועדה לבטל למעשה את ה'פשר' במתכונתו. בתגובה החליטו לעכב את העברת כספי החלוקה. הם נימקו זאת בטענה 'כי אכן אין לאל ידנו לשלוח לשום כולל (חוץ אנשי הו"ד) מאומה מהעודף אשר יסרח עד אשר יהיו דברי הכוללים מחוורים לפנינו כשמלה, כי הסכימו על הפשר, ששלחנו להם, או עד אשר יוגמר פשר חדש באופן אחר'.³⁴ לשון זו נועדה להבהיר לראשי הכוללים, שהפקוא"מ רואים בחומרה את השהיית אשרור ה'פשר'. יחד עם זאת לא נדחתה על הסף האפשרות, שראשי הכוללים יגיעו לפשרה מוסכמת. בנידון זה אף פנו לר' שמואל סלאנט 'אם יש לאל ידו, הן לבדו הן בצרוף אנשי צורה ואנשי אמת אתו, להטות לב כל הכוללים להסכים בשקט ובבטחה מה טוב ומה נעים, כי יעלה על לב הספרדים לשלוח צירים החוצה, חוששני כי יהפכו הקערה על פיה וד"ל [=ודי לחכימא], על כן לא ינוח ולא ישקוט במקום שאמרו להשתדל ולעשות במועצות ודעת'.³⁵

אלא שתקוות הפקוא"מ נתבדו. באיגרת לרבנים³⁶ מצטטים ראשי הארגון מתשובות הכוללים, ומציינים, שלמרות ההסתייגויות נטו מרבית ראשיהם להסכים לנוסח ה'פשר' למעט כולל הספרדים בירושלים. אלה כתבו, שיש לבטל את ה'פשר' לחלוטין. לכאורה היו ראשי הפקוא"מ אמורים להיות מעודדים. חזית הסירוב הצטמצמה, ומוקד ההתנגדות נותר אחד. אלא שעמדת הספרדים הכשילה, בשלב זה, כל אפשרות להגיע להסכמה.³⁷ חרף זאת נדרשו שוב ראשי הפקוא"מ לרעיון הקמת אסיפה. לאסיפה זו יתכנסו נציגים אחד מכל כולל 'להתאסף גם יחד בשערי ירושלים עם איזה אנשים, אשר יבררו מתוכם כולל הספרדים בירושלים ושם פה אל פה ידברו...עד אשר יהיו לאחדים, ויבאו אל עמק השווה ויסדרו פשר חדש'.³⁸ ראשי הארגון חששו, שאם יוצע לברר מחדש את טענות כולל הספרדים בפני כל כולל וכולל בנפרד, יארך מאוד הדבר. כדי לסלול את הדרך להסכמה, המליצו הפקוא"מ לפנות לראשי הכוללים כדי שהללו ינקטו עמדה מתונה והבנה לתביעות הספרדים לכשתתכנס אסיפת המורשים, וכדבריהם 'נוסיף עוד פסוקי דרחמים...כי לא נקל הוא לעני, אשר ארוחתו ארוחת תמיד ניתנה לו עשר שנים רצופות...יקשה עליו הדבר, אם ימעיטו סעודותיו, ותחת בשר עגל יתנו לו בשר כבש וגדי'. כמו כן הציעו לפנות גם לכולל הספרדים, ולהסביר למנהיגיו את הגורמים, שהנחו את מנסחי ה'פשר'.³⁹

להוכיח, שאין בכוונת הארגון לשנות ממנו. עד לתאריך זה העבירו תשובות רק כולל החסידים בירושלים, שהשיב 'בשפה רפה' וכולל ספרדים בטבריה, שהסכים לנוסח המוצע.

34. שם.

35. שם.

36. פקוא"מ לר' יצחק דוב הלוי מק' וירצבורג; לר' אברהם אדלער מק' אשאפענבורג; לר' אליעזר דוב אטטענזאסער, י"א כסלו תרכ"א.

37. שם. ובפתח האיגרת הם נדרשים לפסוק 'זירא כי לא יכול לו' (בר' לב, כו).

38. שם.

39. פנייה ברוח זאת נעשתה באיגרת לכולל הספרדים בירושלים, כ"ב כסליו תרכ"א. הנימוקים היו שלושה: א. תלונות של מרבית הכוללים על היתרון, שזכה בו הכולל, וכל זאת ב'פשר', שלא נעשה בפניהם. ב. תלונות על קיפוח חלקם של אשכנזים בהכנסות מקהילות ספרדים. ג. היתרון,

עוד הוסיפו, שבהעדר הסכמת הכולל תיפתח הדלת למאבקים, שיבאישו את ריח היישוב בקהילות חוץ-לארץ 'והנותנים יקפצו ידיהם מתת גם לאחד מהם'.⁴⁰

אסיפת המורשים ביישוב – נסיון להכרעה עצמאית

הרעיון להקמת אסיפת מורשים עשוי היה להפגין, בעיקר כלפי חוץ, את פתיחות הארגון להצעות שכנגד. יש להזכיר כמובן, שאסיפת המורשים המוצעת, עמדה עדיין בצילה של החלטה קודמת בדבר עיכוב העברת הכספים, שהפקוא"מ טרם נסוגו ממנה.⁴¹ צילו של איום זה וודאי שלא נעלם מעיני ראשי הארגון. הכוללים לא דחו על הסף אפשרות זאת.⁴² מבחינתם היתה אסיפת המורשים הזדמנות נדירה להגיע להסכמה מבלי להיזרש למעורבות של גורמים חיצוניים. אלא שהדרך נותרה רצופה מכשולים.

עוד טרם נפתח בין הכוללים הדיון על ה'פשר', צצה ועלתה בעיה ביחס לכמה אישים שנספחו במרוצת השנים לכולל הו"ד. שניים מאנשי הכולל טענו, שאין מקום לזכות נספחים אלה בהכנסות מן החלוקה.⁴³ העובדה שהערעור על ה'פשר' יצא מקרב אנשי כולל הו"ד, מעוררת, לכאורה, תמיהה. חלקו מ'פשר' תר"י נשמר, ונתקבל גם הפעם על דעת הכוללים. הפקוא"מ חששו, שסוגיה זו מכוונת להסיט את הבעיה לדיון עקרוני על החלוקה. כל-זאת, בא כהמשך לתביעות קודמות שהעלו יוצאי הו"ד, שעניינן להשתרר על כספי התמיכה ממערב-אירופה.

יש להניח, שהתפתחות מפתיעה זו מקורה היה ביחסים הפנימיים בכולל הו"ד. ראשי הפקוא"מ נאלצו לפנות לרבני הקהילות כדי שיבהירו את הנושא.⁴⁴ באותו פרק זמן נתקבלו ידיעות על הסכמת כולל הספרדים בירושלים לקחת חלק בדיוני אסיפות המורשים.⁴⁵ ייתכן, שהסכמה זו נובעת מכך, שכוללי הספרדים בטבריה וצפת ויתרו על חלקם לטובת הספרדים בירושלים.⁴⁶ אלה פירשו ויתור זה כהוכחה לצדקת טענותיהם ודרישותיהם העקרוניות, שעליהן הם המשיכו לעמוד כמקודם.

שזכה בו הכולל, הוא תוצאה של נסיבות הזמן, ואין לראות במה שזכה בו ערך קבוע. באיגרת לרבנים (לעיל, הערה 36) הוסיפו, שאפשר יהיה להביא את המחלוקת להכרעת בי"ד.

40. שם.

41. לעיל, הערה 36.

42. פקוא"מ לכולל הו"ד, כ"ב כסליו תרכ"א; לכולל פרושים כ"ב כסליו תרכ"א; נוסח הפנייה לכוללים [להוציא את כולל הספרדים בירושלים] ראה איגרת פקוא"מ, כ"ב כסליו תרכ"א.

43. פקוא"מ לר' יעקב עטלינגען, אלטונא, כ"ה טבת תרכ"א. האיגרת מהכולל נשלחה לרבני אלטונא ווירצבורג. באיגרת נזכרו שניים, והם ר' יצחק אופלטקה ור' מאיר שיינבוים. ראה עליהם: מ' אליאב, שם (לעיל, הערה 1), עמ' 250-252.

44. שם. לוירצבורג, כ"ו טבת תרכ"א. העניין נמסר להכרעת בית-הדין באלטונא, ושם נקבע אחר-כך שחלקם בפשר של שנת תר"י יישמר. ראה לעניין זה פקוא"מ לירושלים [לאופלטקה ור' מאיר שיינבוים], ט"ו אייר תרכ"א.

45. פקוא"מ לכולל פרושים בירושלים, כ"ו שבט תרכ"א.

46. שם.

הסיכוי להגיע להסכמה נעשה קשה ומסובך יותר לאור עמדת הפתיחה, שהציגו הכוללים.⁴⁷ כך למשל, חסידים בצפת 'מתרעמים עד מאוד וצועקים חמס על אשר חותרים הספ' [רדים] בירוש' ת"ו לבא אל יבשת הפשר הראשון... חו"ר [=חכמי ורבני] כו' [לל] הספרדים בעה"ק [בעיר-הקודש] חברון... מסכימים לשלוח תד מנהון אל האסיפה, ובאים בתרעומת על חלק העודף אשר קבענו לאנשי הו"ד, לחובת אנשי הו"ד הי"ו הנ' [זכרים] ולזכות כו' [לל] הספ' [רדים] בירוש' ת"ו והרב מו"ה שמואל סלאנט... חוזר על המקרא כל הכתוב כבר ממשלחיו כו' הפרו' [שים] הי"ו".⁴⁸ כולל הספרדים בירושלים, המשיך לגלות תקיפות, למרות היותו שנעשה לטובתו, ותבע, שלא לשנות מאומה מתנאי ה'פשר' הישן.⁴⁹

דברים אלה הובילו למבוי סתום. בהעדרו של גורם מתווך מוסכם, או לחילופין, גורם המסוגל לכפות דעתו על הצדדים, קשה היה להתגבר על הפיצול בין הכוללים. חלקם, אם לא כולם, היה מצוי בקשיים כספיים ניכרים. לכך יש להוסיף משקע של יחסים אישיים וקבוצתיים שהקשו להגיע להסכמה מרצון. כך, למשל, באשר ליחסי הכוחות הדמוגרפיים בין הספרדים לבין האשכנזים. האיזון, המסתמן בין הצדדים, המבטא עלייה במספרם של האשכנזים, נתן עילה לצד אחד לתבוע יותר מבעבר. יש לציין עוד, שהשפעתן הגוברת של מדינות אירופה באימפריה העות'מאנית המריצה כוללים אשכנזים, כפועל יוצא של נתינותם בחסות אירופית, וחיזקה את תביעתם לשינוי בחלוקת הכספים, שנאספו בקהילות חוץ-לארץ.⁵⁰

חידוש המשא והמתן על ה'פשר'

לנוכח המסתמן ביישוב פנו ראשי הפקוא"מ, וביקשו את חוות דעתם של הרבנים, אם יש 'לתת מקום לכולל הספרדים לשלוח אחד או שניים מהם החוצה לגשת לפני כסא כבוד תורתם ולשמוע טענותיהם הן לבדם או עם ציר מיוחד גם מצד שכנגדם... כי לתקותנו, שיתפשרו או יתוכחו באה"ק [= בארץ הקודש] ת"ו כבר אמרנו נואש'.⁵¹ ר' יעקב עטלינגען מאלטונא נדרש לעניין זה, ויעץ לחדש את המגעים בין כולל הספרדים לבין שאר הכוללים 'באופן שלכל אחד מהצדדים יהי' [ה] כח לטעון ולשמוע דבר שכנגדו ב' פעמים, כאילו היו דנים בעל-פה לפני ב"ד והטענות והתשובות ישלחו אלינו, ואז נראה הדין עם מי או נושיב ב"ד על זה'.⁵²

47. פקוא"מ לאלטונא, כ"ד שבט תרכ"א; לוירצבורג, כ"ד שבט תרכ"א.

48. שם, לוירצבורג. כוללי החסידים בטבריה ובצפת טרם שלחו את נציגיהם.

49. פקוא"מ לוירצבורג, ט' ניסן תרכ"א.

50. M. Ma'oz, 'Changes in the Position of the Jewish Communities of Palestine and Syria in Mid-Nineteenth Century', *Studies in Palastine During the Ottoman Period*, Jerusalem 1975, pp. 142-168 על מעורבות הקונסולים בעניני החלוקה ראה: מ' אליאב, בחסות ממלכת אוסטריה 1849-1917, ירושלים תשמ"ו, עמ' 119-121.

51. לעיל, הערה 49; לאלטונא, י' ניסן תרכ"א.

52. פקוא"מ לכולל ספרדים בירושלים, ב' אייר תרכ"א. שם מציינים, שהדברים הועברו לכולל פרושים. המובאה היא מתוך מכתבו של ר' יעקב עטלינגען לפקוא"מ, כ"ח ניסן תרכ"א.

חוות דעת זאת הפשירה את הקפאון ואפשרה לנהל סיבוב שיחות נוסף מתוך כוונות, שתכליתן היתה להבהיר יותר לרבני הקהילות את טיבן של עמדות הצדדים, ולאפשר להם להכריע בין הצדדים לכשידרשו. במובן מסוים תמכה חוות הדעת בעמדת הפקוא"מ, שביקשו להעתיק את מוקד ההכרעה אל מחוץ ליישוב. ואמנם, במהלך חודש סיון נתקבלו כמה איגרות מן הכוללים.⁵³ מתוכן התברר, שכוללי הספרדים בצפת וטבריה נשארו עקביים בהסכמתם לוותר על חלקם לטובת כולל הספרדים בירושלים, וגם כולל הספרדים בתברון הצטרף לכך. כולל ורשא בירושלים 'מסכימים לבל תגע יד במחצית העודף אשר קבלו הספ' [רדים] בירוש' על פי הפשר הישן'.⁵⁴

כולל הפרושים הכין עצמו 'לבא אל עמק המשפט'. ואולם כולל הספרדים בירושלים טרם העלה את דבריו על הכתב. במקום זאת הצביע על קיומו של 'פשר' בינו לבין כולל הו"ד, 'אשר עד כה כסו אפי' [לו] טפח ממנו ועל יסוד הפשר הנזכר במכתבם שרטטו וכתבו כדברים האלה לאמר: "אכן אם ח"ו [חס ושלום] יתארך הענין אשר לא נקוב, הנה אנחנו קוראים בקול גדול לבל ישלחו שום פ"ק [=פרוטה קטנה] לשום כו' [לל] מהתוס' [פת] הנז' [כרת], וגם לכו' [לל] הו"ד יצ"ו לא ישלחו [ההדגשה במקור] אחרי אשר הודענו לרו"ם [=לרום מעלתם] הפשר אשר בינינו, אלא הכל יהי' [ה] מעוכב תחת ידם עד אשר נעמוד לדין... עכ"ל [עד כאן לשונם]".⁵⁵

אזכורו של ה'פשר' משנת תרי"ח חושף אולי את מניעי כולל הספרדים לנהוג באטיות לאורך המשא והמתן. קיומו של 'פשר' זה והמשתמע ממנו היו עלולים לעורר משבר עם

53. פקוא"מ לוירצבורג, י"ח סיון תרכ"א; לאלטונא כ' סיון תרכ"א.

54. שם. באיגרת לכולל ורשא [למו"ה] [=מורנו הרב] יעקב יהודא, מו"ה נחום], כ"ח סיון תרכ"א, מהרהרים הפקוא"מ על דרך החלטתם זאת: מדוע לא נשאתם ונתתם על פתגם דנא תחלה וראש עם הרבנים הממונים מהכוללים הני' [זכרים], נ"י [הכוונה לכוללי הספרדים הפרושים והחסידים] לברר דעתם לפניהם להיות עמהם לאחדים בעצה אחת ובדעה אחת לבל להגדיל המדורה ע"י חתימתכם כנוטים לצד אחד מבלי לשמוע טענות צד שכנגדם, ואולי הי' אז עולה בידם למצוא פשר דבר בין שני הכוללי' [ם]. עמדת כולל ורשא אינה מבטאת בהכרח ויתור על חלקם שלהם.

אפשר שהדבר נגרם בעטיים של יחסים פנימיים ואולי בתמיכת כולל הספרדים להתארגנות הנפרדת. כולל זה לא נזכר קודם לכן, ואנשיו היו פזורים בין כוללי חסידים ופרושים.

55. שם. איגרת לק' וירצבורג. ה'פשר' בין שני הכוללים האלה נקבע בשנת תרי"ח. ראה פקוא"מ לכולל הו"ד, כ"ח סיון תרכ"א. באיגרת זו מצטטים הפקוא"מ מדברי הספרדים כדלהלן: "כי כמו שהיתה החלוקה נהוגה בינינו בזמן הפשר כן יתנהג תמיד אחר זמן הפשר חצי לכוללו' [ת] הספרדים וחצי לכו' [לל] אנשי הו"ד בין אם יתחדש הפשר כמו שהיה בין אם יהי' פחות מהכנסת ההוספה, כל מה שיבא מהתם נוסף על הנהוגה כפי גבול, אשר הוגבל מאז בזמן הפשר בין רב למעט, יחולק בינינו רק לחצאין ככל הצריך כעת, אשר לפי"ז [=לפי זה] יחוייב להניח חלק אנשי הו"ד וחלקנו בכיס א' [חד] ואח"כ לחלקה מחצה לכוללו' [ת] ומחצה לאנשי הו"ד'.

ראשי כולל הספרדים העירו עוד כי בידם הסכם נוסף שיש לו השלכה על הסדרי הכספים הללו, והוא נקבע ב'פרק נסיעת ר"א ברגמען' כלומר בשנת 1849. על התמיהה שעלתה ביחס למועד המאוחר שנוקקו לו, כדי לגלות זאת, השיבו ראשי הכולל, כי היו טרודים בפטירת 'הראשון לציון' ר' חיים נסים אבולעפיא.

כולל הו"ד ובעקבותיו גם עם השדולה בקרב הקהילות, שתמכה בכולל זה. ראשי הפקוא"מ ביקשו להמנע ממשבר זה, ועל כן מיהרו לפנות שוב אל הרבנים כדי למצוא מוצא, שימנע חיכוך מיותר בינם לבין כולל הו"ד. כולל הספרדים ניסה אפוא להפעיל לחץ על מערך התמיכה בקהילות ובעיקר על הפקוא"מ. ראשי הכולל העריכו, שמהלך זה יוביל לכך, שתביעותיהם ייענו.

מבוכת ראשי הפקוא"מ היתה רבה. הם פנו שוב לכולל הפרושים, וביקשו, שיגיע לפשרה תוך ויתור על כמה מתביעותיו. בפנייתם ציינו, שכוללים ספרדים ויתרו על חלקם לטובת כולל הספרדים בירושלים, באמרם 'שימו נא לבבכם לדעת כי כל אלה לא קטלי קני באגמי המה'.⁵⁶ מכוללים אחרים ביקשו הפקוא"מ להשתדל אצל כולל הספרדים כדי שהלה יסכים לפשרה.⁵⁷ לכולל הספרדים בירושלים פנו בלשון רכה ובדברים נרגשים. הם העמידו את כבוד משפחת לעהרן על כף המאזניים 'למענם עשו, אם לא למען אהבת ציון'.⁵⁸ בכך הדגישו, שעתידה של מערכת האיסוף הוא זה העומד על הפרק. שכן, המבוי הסתום, שאליו נקלעו הצדדים, גורם לסירובו של עקיבא לעהרן למלא את תפקיד ראש הפקוא"מ.⁵⁹ האם פניות נרגשות אלה לראשי היישוב ובעיקר לכולל הספרדים הם שהביאו לחידוש המשא והמתן? דומה, שמאבק כוחות זה לא הותיר מקום לרגשנות. ייתכן מאוד, שלדברי הפקוא"מ היתה השפעה מסוימת, ואף ייתכן שראש הפקוא"מ, יעקב מאיר לעהרן, לא היה כשיר לעמוד ערב מותו בלחצי הצדדים המתדיינים והשליטה על מהלך המשא והמתן נשמטה ממנו.⁶⁰ לעומת זאת, כניסתו של עקיבא לעהרן לפעילות בראש אירגון הפקוא"מ הביאה להערכה מחודשת של המצב.

חשיפת ה'פשר' בין כולל הספרדים ובין כולל הו"ד הקנתה, לכאורה, יתרון לכולל הספרדים. לא כך העריכו זאת הפעם ראשי הפקוא"מ. העובדה, שהכולל נזקק לאזכורו של ההסכם משנת תרי"ח, דבר שלא הובא לידיעת הרבים קודם לכן, הצביעה, לדעת עקיבא לעהרן וחבריו, דווקא על המצוקה, שכולל הספרדים בירושלים נקלע אליה. מכאן נתקצרה הדרך להפעלת לחץ נוסף על ראשי הכולל. ההזדמנות לכך ניתנה כאשר רבני אלטונא וירצבורג נדרשו, כל אחד באופן שונה, למשמעות הסכם תרי"ח על חלקם של יוצאי הו"ד.⁶¹ ראשי הפקוא"מ ניתלו בפרשנותו של הרב מאלטונא, ובחרו להעביר את הכספים

56. פקוא"מ לכולל פרושים, כ"ח סיון תרכ"א.

57. פקוא"מ לכולל ספרדים בצפת, חברון וטבריה, כ"ח סיון תרכ"א.

58. פקוא"מ לכולל ספרדים בירושלים, כ"ח סיון תרכ"א. בראשית הדברים מתארים שולחי האיגרת את האסון, שפקד את משפחת לעהרן בעקבות פטירת יעקב מאיר לעהרן, ראש הפקוא"מ.

59. שם.

60. ראה איגרת פקוא"מ לשמואל סלאנט, ד' אדר תרכ"א. בנוסף למחלתו גם מצב בנו 'הורע מעמדו עשר מעלות אחורנית', נכדו נפטר, 'וחתנו ר' משה דעלימא נפל למשכב ויהי' כמשתגע מאימת מות'.

61. פקוא"מ לק' אלטונא ב' תמוז תרכ"א; לק' וירצבורג, ב' תמוז תרכ"א.

לארץ-ישראל ולא לעכבם, כפי שהניחו ראשי הכולל הספרדים בירושלים. ‘עינינו הרואות כי לא יהי’[ה] לאל יד הספ’[רדים] להראות זכותם ביד רמה’.⁶² ואמנם בכספים שהועברו ליישוב, נגרע במכוון רבע מן ההכנסה העודפת, שנקבע לכולל הו”ד, והופחת חלקם של הספרדים. ראשי הפקוא”מ הניחו, שיהיה בחלק המעוכב כדי להשלים את החסר אם יתחייב הדבר בדין בין כולל הספרדים לבין כולל הו”ד.⁶³ מהלך זה עקף את המכשול, שיצר ההסכם משנת תרי”ח והפקיע אותו מן הדיון ב’פשר’ עצמו. בד בבד נמנעה ביקורת אפשרית מצד יוצאי הו”ד, שהרי הכספים המשיכו להגיע לידיהם. ועוד, לכולל הספרדים בירושלים הוכחה נחישות דעתם של ראשי הפקוא”מ ושאיפתם לאשרר את ה’פשר’.

הבירור בן הצדדים נמשך. כולל הספרדים גילה במהלכו, שקלפי המיקוח האחרונים שבידו אינם מועילים, ואין בהם כדי להזיז את הפרושים מתביעותיהם כלפיו – באו הספרדים להתחנן מלפני הפרו’[שים] על עניייהם, ואין לתמוה כי לא יתנו הפרו’[שים] מקום לדבריהם’.⁶⁴

לכולל הספרדים היה ברור, שנסיגה מן המשא והמתן היא בלתי אפשרית. דרך אחת היתה להיחלץ מן המצוקה שהם נקלעו אליה, לחפש תמיכה כל שהיא, העשוייה למתן את הלחץ הכבד, שהפעיל נגדם כולל הפרושים. בנסיבות אלה, הציעו ראשי כולל הספרדים להביא את המשא והמתן להכרעה בפני דייני כולל ורשא.⁶⁵ כולל הפרושים לא השיב מיד על הזמנת בית-הדין. כעבור עשרים יום, מיהר כולל הספרדים לפנות לפקוא”מ, כדי שהללו יקבלו עליהם את ההכרעה בעניינם, ‘וגם את הרע וגם את הטוב יקבלו’.⁶⁶ האם חשש כולל הפרושים מפני דייני כולל ורשא לאור תמיכתם בספרדים? האם נתכוון כולל הספרדים מלכתחילה להציע, שההכרעה תימסר לידי דייני כולל ורשא? ברור היה, שהעברת ההכרעה לידי הפקוא”מ אפשרה לשני הצדדים לצאת מן המחלוקת מבלי שיוקרתם תיפגע קשה. יחד עם זאת היתה מחזקת את יסודות ה’פשר’ ומונעת ערעור מסגרתו.

62. שם, איגרת לאלטונא.

63. שם. החוב הוא על כספים, שנשלחו מראשית תרכ”א ואילך. לעהרן סבר, כי הדבר נחוץ למען הקל מעליהם משא התשלומין אחרי כן ואם יצאו אנשי הו”ד אחרי כן זכאי’[ם] בדינם, יאכלו את המעוכב וישמחו’. עיכוב הכספים נעשה בהסכמת אב”ד אלטונא אך בהסתייגות הרב מוירצבורג. ראה: פקוא”מ לכולל ספרדים בירושלים, י”ב תמוז תרכ”א. הכספים לכולל הו”ד הועברו לידיהם ישירות באמצעות הקונסול האוסטרי אויגוסט לענקפען וואלפסבערג, כדי למנוע כל אפשרות להניח עליהם יד ולעכבם. ראה לעניין זה: פקוא”מ לכולל הו”ד, י”ב תמוז תרכ”א.

64. שם.

65. פקוא”מ לאלטונא ווירצבורג, בין כסא לעשור, ז’ תשרי תרכ”ב; לכולל פרושים, ח’ תשרי תרכ”ב.

66. פקוא”מ לכולל פרושים, ח’ תשרי תרכ”ב. הכולל קיבל את הצעת הפקוא”מ למרות שניסה להשיג עליה תחילה. לפיכך, מהמחצית הראשונה של העודף יקבל קדימה בסך חמישית, לעומת שלישי על-פי הצעת הספרדים, ומן החצי השני – 33 מתוך 158 חלקים.

ראשי הפקוא"מ לא דחו כמובן את הפנייה. במהלך העניינים היתה ידם על העליונה. הם פנו לרבנים כדי שהללו יתנו את ברכתם 'לחזק ידינו חיש מהר'.⁶⁷ שלב זה מסיים למעשה את המשא והמתן על ה'פשר'. בנוסחו המתוקן נשמרה, כלשונה, הצעת ה'פשר', שנקבעה באייר שנת תר"ך.⁶⁸ אלא שהסעיף האחרון בו התפצל לשני סעיפים 'כמפורש יוצא בזה דהיינו: ד'. מהמחצה האחרת מהנשאר עוד מכל מה שתעלה ההכנסה שנה שנה יותר על הסך עשרת אלפים הנזכר, יקבל כו' [לל] הספ' [רדים] הי"ו בעה"ק [= בעיר הקודש] ירוש' ת"ו אשר עליהם מוטל עול המסים וארנוניות לאדוני הארץ יותר מכל אחיהם יתר הכוללים החומש, היינו עשרים למאה בתורת קדימה. ה'. ארבעה חומשים הנשארים עוד מהמחצה ההיא יחלקו בקס"ח חלקים ויזכו בהם כל הכוללים הספ' [רדים] ואשכ' [נזים] הי"ו בארבעת [!] עה"ק [= ערי הקודש] ת"ו גם יחד (מלבד אנשי הו"ד הי"ו אשר מסולקים כבר מהעודף ההיא על ידי המחצה האחת כמבואר בסעיף ג') וזה יהי' משפט כל כולל וכולל מאת קס"ח חלקי' ההם: כו' [לל] ספ' [רדים] הי"ו בירוש' 33/168, ספ' צפת 13, ספ' חברון 12, ספ' טבריא 8, פרו' [שים] ירוש' 39, חסי' [דים] ירוש' וצפת 35, חסי' [דים] וואלינר בטבריא 4.5, חב"ד בחברון 9.⁶⁹

תוקפו של ה'פשר' החדש היה לעשר השנים הבאות, דהיינו עד סוף תר"ל. כללו של דבר, נמצא, שבפרק הזמן הנדון נותרה עדיין התמיכה הכלכלית של קהילות חוץ-לארץ מרכזית לחיי היישוב. חריפות הויכוח בסוגיה זו והעובדה, שחתמת ה'פשר' נתעכבה זמן רב לאחר שפקע תוקף ה'פשר' הקודם, מאששת הערכה זו. סעיפי ה'פשר' מצביעים על התמורה ביחסי הכוחות ביישוב. היתרון, שבו החזיקו כוללי הספרדים על פני הכוללים האחרים, נשמט בהדרגה, ובראשית שנות השישים נעשו יחסי הכוחות מאוזנים יותר.

נראה שבהשתלשלות העניינים המתוארת כאן ניתנה ליישוב, אולי לראשונה, האפשרות להכריע בקביעת שיעורי התמיכה הכספית. אלא שההכרעה בנושא מרכזי זה הותמזה. הסיבות לכך נעוצות במורכבות היחסים הפנימיים ביישוב. משום כך נותרה קביעת שיעורי התמיכה עניין לשיקול דעתם של גורמים חיצוניים. כך הודגש מחדש מקומו של אירגון הפקוא"מ, והוכחה חיוניותו ליישוב גם בשנות ה-60 של המאה הי"ט.

67. לעיל, הערה 65.

68. ראה לעיל, הע' 19.

69. פקוא"מ לכולל ספרדים בטבריה, כ"א תשרי תרכ"ב. ראשי הארגון כתבו, שהכוונה לסעיף ד', אך נראה, שהם שגו וכוונתם היתה לסעיף ג' בהצעת הנוסח מאייר תר"ך. את החלקים, שכמה מן הכוללים הציעו לוותר עליהם לטובת כולל הספרדים, השאירו הפקוא"מ לשיקול דעת נוסף של אותם כוללים, מחשש שמא יחזרו בהם מהבטחותיהם הראשונות. על כן שלחו הפקוא"מ חלקים אלה כפי שנקבע ב'פשר'. ראה לעניין זה: פקוא"מ לכולל הספרדים בירושלים, כ"א תשרי תרכ"א.